

Tartu Ülikool
Filosoofiateaduskond
Kultuuriteaduste ja kunstide instituut
Eesti ja võrdleva rahvaluule osakond

Signe Halikas

JOOKSVA RAVI EESTI RAHVAMEDITSIINIS

Bakalaureusetöö

Juhendaja: Merili Metsvahi

Tartu 2013

SISUKORD

SISSEJUHATUS	3
1. RAHVAMEDITSIIIN JA USKUMUSED	5
1.1. Rahvameditsiinist üldiselt.....	5
1.2. Uskumusi haiguste tekkepõhjuste kohta.....	7
2. MIS ON JOOKSVA EHK REUMA.....	11
2.1. Reuma mõiste tänapäeva meditsiinis.....	11
2.2. Reuma kolm põhilist haiguspilti tänapäeva meditsiinis	11
2.3. Reuma ajalugu	12
3. REUMA RAHVAMEDITSIIINIS.....	15
3.1. Reuma rahvapärased nimetused, haigestumise põhjused ja tunnused.....	15
3.2. Jooksva ravi	17
3.2.1. Ravimine taimedega ja taimset päritolu ainetega	18
3.2.2. Ravimine töödeldud metallidega	21
3.2.3. Ravimine loomade või loomset päritolu esemete kaasabil.....	22
3.2.4. Ravimine maagia abil	24
3.3. Arstimispaigad jooksva ravimisel.....	25
3.4. Jooksvasse haigestumise vältimine.....	29
KOKKUVÕTE	31
KASUTATUD KIRJANDUS.....	33
KASUTATUD LÜHENDID	36
SUMMARY.....	37

SISSEJUHATUS

Tervis – see on kõige suurem väärtus, mis inimesele looduse poolt on antud ja mis nõuab pidevat tähelepanu ja hoolikat hoidmist. Juba muistsetel aegadel mõistsid inimesed, et kui kuskilt valutab, on see halb ja selle vastu tuleb kuidagi võidelda.

Valu on üks ebameeldivamatest haiguse sümptomitest. Ta võib kiirelt tekkida, kuid sama kiirelt võib ta ka kaduda. Kui mõnel inimesel jääb valu ühekordseks episoodiks, siis teisel võib valu jääda pidevaks kaaslaseks terve tema eluea jooksul. Inimesed on proovinud valu ravida mitut moodi. Läbi sajandite on leiutatud, arendatud ja täiustatud erinevaid meetodeid tervise hoidmiseks ja võitluseks erinevate haiguste vastu. Ühed pöörduvad abi saamiseks koolimeditšiini poole, kuid on ka neid, kes otsivad valu vastu abi rahvameditsiinist.

Oma bakalaureusetöös vaatlengi ühte konkreetset haigust Eesti rahvameditsiinis, mille üheks sümptomiks on valu – see on reuma ehk jooksva.

Minu bakalaureusetöö eesmärgiks on välja tuua enamlevinud ravivahendid ja -võtted jooksva ravis Eesti rahvameditsiinis. Töö käigus vastan kolmele uurimisküsimusele:

- millised olid uskumused haiguste tekkepõhjuste kohta?
- millised on jooksva tunnused rahvameditsiini vaatenurgast ja mis põhjustas jooksvasse haigestumise?
- milliseid rahvapäraseid ravivahendeid ja -võtteid kasutati jooksva ravis?

Käesolev bakalaureusetöö koosneb kolmest suuremast osast. Esimeses osas kirjeldan levinumaid uskumusi haiguste tekkepõhjuste kohta. Teises osas olen põhitähelepanu suunanud selgitamisele, mida tänapäeva koolimeditšiinis ja rahvameditsiinis käsitletakse haigusena, mis kannab nime „reuma“. Töö kolmandas osas toon Eesti Rahvaluule Arhiivi (edaspidi ERA) kartoteegikaartide andmete toetudes välja reuma rahvapärased nimetused, haigestumise põhjused ja tunnused ning vaatlen samade kartoteegimaterjalide alusel, millised olid enamlevinud ravivahendid ja -võtted jooksva ravimisel.

Jooksvapärimust on põhjalikumalt uurinud Renata Sõukand ja ta on keskendunud põhiliselt taimravile. Oma bakalaureusetöös olen vähem kirjeldanud taimraviga seotud ravivahendeid ja ravimisviise, kuid suuremat tähelepanu olen pööranud muudele ravimisviisidele ja ravivahenditele.

Käesoleva töö uurimisküsimustele vastuste leidmisel tuginesin eelkõige ERA rahvameditsiini kartoteegikaartidel olevale infole. Kuna allikmaterjaliga lähemalt tutvudes selgus, et analüüsitav aines on liiga mahukas, valisin analüüsimiseks välja 428 kartoteegikaarti, milles oli mainitud sõna „jooksva“, „jooksja“, „reuma“ või mõni muu selle haiguse rahvapärane nimetus. Kartoteegikaardid ise pärinesid rahvameditsiinialasest üldkartoteegist. Kuna kartoteegikaartidel olev tekst on ümberkirjutus originaaltekstist, siis ei saa kinnitada, kas kartoteegikaartidel olevad tekstid on sõnasõnalised koopiad või arhiivis olevate originaaltekstide konspektid.

Analüüsimisel ei ole arvestatud geograafilist jaotust. Vaadeldav ajaperiood on 19. sajandi lõpp kuni 20. sajandi lõpp, enamik tekste pärineb ajavahemikust 1920–1970.

1. RAHVAMEDITSIIIN JA USKUMUSED

1.1. Rahvameditsiinist üldiselt

Rahvameditsiin on universaalne nähtus, mis sisaldab endas rahvapärimuslikke uskumusi ja teadmisi haiguste päritolu, tekke ja raviviiside kohta. Rahvameditsiinialaseid teadmisi on kasutanud kõik maailma rahvad.

Tänapäeva teaduskirjanduses jaotatakse meditsiin rahvameditsiiniks ja teaduslikuks meditsiiniks. Meditsiinist rääkides tuleb arvestada sellega, et erinevates kultuuriruumides võib meditsiinil olla erinev tähendus. Näiteks Eestis on rahvameditsiiniga samas tähenduses kasutatud mõisteid traditsiooniline meditsiin, alternatiivmeditsiin, pärimusmeditsiin, etnomeditsiin (Kõivupuu 2000, Kõivupuu 2013: 8–12). Paljudes kultuuriruumides on aga traditsiooniline meditsiin ja rahvameditsiin eraldi mõisted. Peamiseks erinevuse põhjuseks tuuakse viisi, kuidas kogutud teadmised on meieni jõudnud. Rahvameditsiini puhul on see toimunud suulisel viisil, traditsioonilise meditsiini puhul aga kirjalikult. Nii näiteks kirjutas Hiina traditsioonilise meditsiini rajaja keiser Shen Nung 2737. aastal eKr mahuka ravimtaimede raamatu „Pentsao“. Selles raamatus on ära toodud 365 ravimtaime ja raamat põhines tema enda poolt tehtud eksperimentidel (Sepp 2008: 35).

Ave Tupits on oma doktoritöös „Käsitlusi rahvameditsiinist: mõiste kujunemine, kogumis- ja uurimistöö kulg Eestis 20. sajandil“ eristanud rahvameditsiini ja alternatiivse meditsiini. See, mis ühes kultuuriruumis tundub klassikaline ravimeetod, ei pruugi olla seda teises kultuuriruumis. Näiteks Hiinas kasutusel olev kohalik nõelravi on meil alternatiivne, kuid Hiinas kuulub ta klassikalise meditsiini valdkonda (Tupits 2009: 18). Seega võiks Eesti kontekstis alternatiivmeditsiini all mõista esmajoones Idamaadest ülevõetud raviviise: nõelravi, joogat, erinevaid dieete jms.

Esmakordselt kasutas terminit „rahvameditsiin“ trükisõnas 19. sajandi lõpus briti antropoloog William George Black. Ta defineeris rahvameditsiini kui „tähendust mõista subjektide võlused, loitse ja nende harjumuste seotust tervise säilitamise või haiguse raviga, mida oli ja on

praktiseerinud (kasutanud) rohkem ebausklikud ja vanamoodsad inimesed“ (Tupits 2009: 253).

Väga paljudes teaduskäsitlustes võrreldakse omavahel rahvameditsiini ja teaduslikku meditsiini. Don Yoderi sõnul on rahvameditsiin ja teaduslik meditsiin olnud omavahel väga tihedalt seotud ja tõenäoliselt on teaduslik meditsiin oma kujunemise algusaegadel saanud küllaltki palju mõjutusi rahvameditsiinist. Praegusel hetkel on aga olukord vastupidine – paljud ideed, mis mingil hetkel ringlesid teaduslikus meditsiinis ning millest praeguseks on loobutud, on leidnud oma koha rahvameditsiinis (Yoder 1972: 191–193).

Rangelt hakati rahvameditsiini ja teaduslikku meditsiini üksteisest eristama 19. sajandi keskpaigas, kuigi rahvameditsiini üks ravimispõhimõtetest, et arstimisvahend olgu samasugune kui haiguse sümptomid või haige koht, oli teaduslikus meditsiinis üks kesksemaid ja taandus alles 19. sajandil (Asveit 1999: 7).

Don Yoder toob välja, et oma olemuselt esineb kaks rahvameditsiini haru: looduslik (taimede, mineraalide jne kasutamine raviks) ja maagilis-religioosne (püha sõna jne). Rahvameditsiini mõiste defineerimisel kasutab Don Yoder (1972: 193–194) järgmist definitsiooni: rahvameditsiin on osa kõikidest traditsioonilistest vaadetest haiguste ning ravimeetodite kohta, mida rakendatakse inimeste seas levivate haiguste vastu.

Tiina Tael on oma diplomitöös rahvameditsiini iseloomustamisel välja toonud, et kogu ravimis- ja ennetamisprotsessi aluseks on vahendid, mis oma olemuselt on lihtsad ja mille rahvas on ise avastanud (Tael 1990:2).

Ave Tupits (2009) on oma doktoritöös „Käsitlusi rahvameditsiinist: mõiste kujunemine, kogumis- ja uurimistöö kulg Eestis 20. sajandil“ andnud põhjaliku ülevaate ERA rahvameditsiini käsitlevatest küsitluskavadest. Jooksvat (jooksja) on mainitud kuues küsitluskavas. Gustav Vilbaste on oma üleskutses „Saatke teateid arstirohu-taimedest!“ maininud, et „.../ Haiguste nimetuste arv aga ei olnud kaugeltki nii suur kui tänapäeval. Kõige rohkem esines jooksvat ja südamehaigust, /... /“ (Tupits 2009: 171). Jakob Hurt, Ilmari

Manninen ja Richard Viidalepp on oma küsitluskavades huvi tundnud põhiliselt rahvausu ja kombestiku vastu. Hurta huvitas see, kuidas taimed (jooksja rohi (*Ranunculus*), kollane jooksjä rohi (*Medicago falcata*)) on rahvasuus oma nime saanud. Mannineni huvitas, kuidas jooksjä arstiti ja millised olid haiguste nimetused (jooksja (jooksja), langetõbi = jooksjä tõbi) (Tupits 2009: 161, 174, 178). Viidalepp otsis vastuseid, kas jooksjärohtu on kasutatud haiguste arstimiseks, nõidumiseks, ennustamiseks, värvimiseks, mängimiseks ja mänguasjade tegemiseks ning kust vanarahva arvates haigused (jooksja) tulid, kuidas tehti kindlaks haiguste päritolu, kuidas toimus haiguste saatmine teistele ning haigustest hoidumine (Tupits 2009: 182). Jooksvärohu kohta loomade ja üleüldise rahvaarstimise temaatikas soovis infot saada (rahva)veterinaar Johannes Kool oma küsitluskavas „Rahva looma-arstimise viiside, arsti rohtude ja anatoomiliste nimetuste korjamine“ (Tupits 2009: 166).

1.2. Uskumusi haiguste tekkepõhjuste kohta

Lauri Honko järgi on haigusseletus haiguse põhjuste, viisi ja tagajärgede interpreteerimine patsiendi, kollektiivi või ravitseja poolt faktilise haigusjuhu puhul (Susi 2000). Eesti rahvameditsiinis lähtuti esmalt haiguse põhjuste ja päritolu väljaselgitamisest. Usuti, et haiguste põhjused võivad olla ratsionaalsed ja irratsionaalsed. Marju Kõivupuu (2000) sõnul on „eesti rahvameditsiinile iseloomulik haigusseletuste, raviviiside ja ravivahendite irratsionaalsus. Mida traditsioonilisem on ühiskond, seda rohkem on rahvameditsiinis irratsionaalsust. Mida tugevam ühe või teise haiguse animistlik taust, seda maagilisem on võttestik selle haiguse ennetamiseks ja ravimiseks“.

Ilmari Mannineni (1925: 453–455) sõnul kardab haigus oma nime ja päritolu avaldamist. Kui haigele või ravijale saab teatavaks haiguse nimi ja päritolu, siis kaotab haigus oma võimu. Haiguse päritolu tuvastamine andis suuna arstimisele. Oli tähtis, et arstimisvahend pärineks sealt, kust haiguski.

Rahva ettekujutuses võis haigus olla ka karistus jumalalt. Ivar Paulsoni (1997: 134) sõnul on „ühelt poolt olemas sellised haigused, mida saab mingil loomulikul või üleloomulikul teel arstida, teiselt poolt on aga haigused, mis on „Jumalast saadetud ehk määratud haigused“ ja mille vastu ei aita ükski arstirohi ega nõiatemp või lausumine jne.“

Tihti oli primitiivsete ja lihtsate haiguskäsitluste põhjuseks see, et ei omatud ettekujutust inimorganismi ülesehitusest ja organite paiknemisest inimese kehas. Juhtus, et kui küsiti talupoegadelt ühe või teise organi tähendust, siis oli vastuseks, et „Kes seda teab? Jumala loodud“ (Toren 1996: 293).

Üheks vanimaks irratsionaalseks haigusseletuseks on kehasse tunginud võõrjõud. Kui inimese enda jõud on tugevam sissetunginud võõrast olevusest, siis ta terveneb. Kui aga võõras olevus on tugevam, siis see vallutab inimese keha ja hävitab inimese elujõu. Sellisel juhul järgneb haigusele surm (Paulson 1997: 135). Animistliku haigusseletuse kohaselt võivad kehasse tunginud võõrjõududeks olla näiteks surnute hinged või kristlikus kontekstis kuradi käsilased (Kõivupuu 2013: 12).

Kehasse tunginud võõrjõudude kõrval oli levinud ka teistsugune haigusseletus, mille järgi irdhinge pikemaajalisem, pidevam lahkumine kehast võis olla haigestumise või koguni surma põhjuseks. Nii näiteks ei tohtinud magajat üles äratada, kuna tema irdhing, mis une ajal ei olnud kehaga ühenduses ja rändas väljaspool magaja keha ringi, ei leiaks sellisel juhul enam tagasiteed (Paulson 1997: 135).

Eesti rahvausundis seostati inimeste füüsilist ja vaimset tervist tema hinge seisundiga või mingite elujõu kandjatega – nime, varju, südame, hingamisega. Hingekaotus kurjadele vaimudele või surnud hingedele võis kaasa tuua haigestumise või isegi surma.

Hingekaotus surnud esivanematele on valitsevaks haigusseletajaks Põhja-Euraasia šamaanikultuurides. Haiguse põhjuseks loetakse kehast lahkunud hinge, mis võib olla sattunud temast tugevamate hingede (näiteks surnud esivanemate) mõju alla. Tervendamiseks on šamaanil vaja kadunud hing üles leida ja see omanikule (haigele) tagasi anda. Haige saab terveks, kui hinge vallutanud jõud soostuvad hinge tagasi andma (Kõivupuu 2000).

Eesti rahvapärimeses võime kohata ka kombinatsiooni, kus irdhinge lahkumisega kehast on tee avatud võõraste olevuste, haigust tekitavate vaimude sissetungimiseks. Nii näiteks arvati,

et luupainaja tekitajaks on pahatahtliku nõia hing, mis on moonutatud kujul välja saadetud eesmärgiga teisi painata või tallata (Paulson 1997: 136). Muidugi võis öine luupainaja olla tekitatud ka pahatahtliku surnu poolt.

Uku Masing seab kahtluse alla, kas surnud ise tekitavad surma. Tema sõnul ei tee normaalsed surnud elusatele midagi. Kui elusad juhtuvad surnuid tülitama, siis võivad surnud muutuda küll tignedaks, kuid kas nad sellepärast kohe tapma hakkavad, see on küsitav. Nad tulevad kiusamise eest kätte tasuma, kuid mitte selle sooviga, et tappa elavaid (Masing 1998: 104). Oskar Looritsa arvates olid surnud eestlaste meelest algselt sõbralikud. Alles ristiusu ja kaudselt ka saksa usundi mõjul muutusid surnud vaenulikeks (Masing 1998: 99). Juhul, kui surm tuli surnute soovist viia elav enda juurde, siis Masing on seda tõlgendanud mitte surnute vaenulikkusena, vaid sellega, et surnud toimisid elavatest teistmoodi ja selle tõttu olid ka nende teod ettearvamatud (Masing 1998: 99).

Paljude tõbede põhjustajaks peeti rahvapärimuses mütolooilisi olendeid, haigusvaimu. Usuti, et haigusvaimud võivad ennast moondada nii silmatorkamatuks tolmutüübemeks kui võtta inimese kuju. Nii näiteks arvati, et halltõbi kolab inimese kujul mööda maailma ringi ja otsib võimalust kavalusega pääseda inimese sisse. Katk omakorda rändas ringi inimese, kitse, kuke, lõngakera vms kujul.

Masingu sõnul on halltõbi üks vanimaid haigusdeemoneid. Eesti rahvapärimuses teati olevat nii mees- kui naishalle. Meeshalle nimetati võrgutajaks ja naisi valgeiks võrgutajaks. Mees- ja naissoost võime rääkida ka luupainaja puhul. Marju Kõivupuu sõnul kirjeldab F. J. Wiedemann luupainajaid kui valgeid või halle võrgutajaid (Paulson 1997: 137, Kõivupuu 2008: 366). Kuigi tegemist on erinevate haigustega, siis rahvapärimuses on haigustekitaja üks ja sama.

Ilmari Manninen on oma uurimuses, mis põhineb suuresti Soome materjalil, jaotanud demonoloogilised haigused kahte rühma: päritolu ja ilmumiskuju järgi. Päritolu järgi on haigused saadud kas surnutelt, maavaimudelt/maast, metsavaimudelt/metsast, veevaimudelt/veest, tuulest, tulest, maja- ja saunavaimudelt, haigusdeemonitelt ja

konkreetsetelt jumalatelt saadetud või erinevatest põhjustest tingitud. Ilmumiskuju järgi võivad haigused olla tingitud seestumisest, välisjõu kallaletungist või nakkusrünnakust (Sõukand 2003: 110).

Haiguse võis saata ka nõid. Uku Masing toob välja, et hilisemal ajal on nõia peamiseks otstarbeks olnud surma toomine. Surmamiseks võis nõid kasutada „äraarvamata palju vahendeid, kuid nende kõikide olu seisneb selles, et nõid võtab inimese teadmata ära talt jõu või hinge ja selle tõttu inimene hukkab. Nõid seega kiirendab protsessi, mis oleks varem või hiljem tulnud“ (Masing 1998: 100). Lendva või südamerabandus oli tekitatud nõianoole ehk siiriku poolt. Nõianoole saatis teele nõid ja siirik oli näiteks kadakast või pihlakast valmistatud kahe terava otsaga pulk. Lisaks nõiale võis siiriku teele saata ka kuri või kade inimene. Kurja või kadeda inimese sajatustest, „pahast sõnast“ või pahatahtlikust pilgust („kuri silm“) võis samuti haigeks jääda (Kõivupuu 2008: 365 -366).

Haigusest võis vabaneda sõnamaagiaga, haiguse ülekandmisega teisele inimesele, loomale või esemele, ohvritoomisega tervist toovatele allikatele, kividele või puudele. Manninen (1925) on oma kirjatöös „Üldjooni meie rahvameditsiinist“ välja toonud kolm peamist ravimise põhimõtet eesti-soome rahvameditsiinis:

- arstimisvahend olgu sealt, kust haiguski;
- arstimisvahend olgu samasugune nagu haiguse sümptomid või haige koht;
- arstimisvahend peab olema kangem kui haigus.

Üheks haiguste põhjustajaks võis olla ka vananemine. Vananemist loeti loomulikuks protsessiks. Renata Sõukand (2001) märgib ära, et kuigi „eristati kindlalt haigusi, mida primaarse põhjusena seostati vanadusega, siis tavaliselt neid ei tõlgendatudki haigustena, vaid võetigi vananemise märgina, nagu näiteks juuste halliks minemine, nägemisteravuse vähenemine, silmakae“. M. D. Toren (1996: 299) toob vene rahvameditsiinile toetudes välja, et „rahva arvates olid kõik vanade inimeste haigused põhjustatud vanadusest ja sellepärast paljudel juhtudel nende haiguste ravimist loeti üleliigseks“.

2. MIS ON JOOKSVA EHK REUMA

2.1. Reuma mõiste tänapäeva meditsiinis

Reumaatilised haigused, mis rahvasuus on tuntud ühise nimetuse „reuma“ all, on tänapäeval väga levinud. Eesti Reumaliidu poolt välja antud „Reuma aabitsas“ (Peets 2000: 5) on sõna „reuma“ tähendus järgmine: „Tegelikult aga ei ole olemas sellist haigust nagu reuma või jooksva, need sõnad tähistavad lihtsalt toesevalu – valu luudes, liigestes, lihastes. Tänapäeval eristatakse üle 100 toesehaiguse, neil kõigil on oma nimi, mille selgitab välja arst.”

Sama seisukohta jagavad ka reumatoloog Kati Otsa, Eesti Reumaliidu juhatuse esimees Ingrid Põldemaa ja ortopeed Kaidu Meitern ajakirjas „Tervis Pluss“ (Jürgenson 2012: 34): „Reuma on mittespetsiifiline mõiste, mille all mõeldakse rändavat valu luu-liigese-lihasesüsteemis. Samas on reuma või reumatismi all läbi ajaloo mõistetud ka lapse- ja noorukieas algavat angiinijärgset haigestumist (reumapalavikku), mille tagajärjel haigestub süda ja tekivad reumaatilised klapirikked.”

Tervisportaali Inimene.ee (2013) andmetel on reuma tekkepõhjus eelkõige bakteriaalne. Streptokokk tekitab organismis põletiku ja põletiku tagajärjel võivad kahjustuda süda, liigesed, kesknärvisüsteem ja nahk ning nahaalune kude. Sama seletuse reuma mõiste kohta annab ka Tartu Tervishoiu Kõrgkooli õppejõud Tiiu Jaanson (2012) oma õpiobjektis „Liigesehaigused“.

2.2. Reuma kolm põhilist haiguspilti tänapäeva meditsiinis

Kuigi rahvasuus on kõik reumaatilised haigused koondatud ühisnimetuse „reuma“ alla, teeb tänapäeva koolimeditiin vahet reumaatilistel haigustel ja reumal. Tänapäeva koolimeditiinis eristatakse reuma puhul kolme põhilist haiguspilti (Inimene.ee 2013):

- kõige sagedasem on südamelihaste reumaatiline põletik (reumaatiline kardiit ehk südamepõletik);
- kõige silmapaistvamate haigusnähtudega kulgeb äge reumaatiline liigestepõletik ehk liigesereumatism (äge polüartriit ehk „rändav” suurte liigeste põletik);

- reumatismi tunnuim n rvivorm ehk nn tantstõbi (aju kahjustusest tekivad kiired ebar tmilised ja tahtmatud jäsemete ja n o sundliigutused).

Oli aegu, kus reumat peeti k lmetushaiguseks ning arvati, et reuma tekkimise peamiseks põhjuseks on külmetamine. Dotsent K. Kõrge (1959: 5) mainib, et „kuigi külmetamine etendab reuma puhul olulist rolli, ei saa seda siiski reuma tekkimise ainsaks põhjuseks pidada“. K. Kõrge (1959: 3) toob välja seose reuma ja südamehaiguste vahel: „Reuma peamine ohtlikkus seisneb mitte liigesevaludes, vaid s damekahjustustes.“

Reumasse haigestumine toimub tavaliselt pärast angiini, sarlakite või mõne teise mikroobidest tingitud haiguse põdemist. Ühiseks iseloomulikuks jooneks kõigile kolmele reumavormile on veel r ndav valu liigestes, palavik ja võimalikud s damekahjustused. Seda, et reuma üldiseks tunnusm rgiks on „valu kuskil muskulises ja nahkses keha kohas“, on ära märkinud ka Fr. R. Kreutzwald (2001: 71) oma 1878. aastal ilmunud väljaandes „Kodutohter“.

Reuma haigusvormid võivad olla väga mitmekesised ja just see mitmekesisus raskendab teataval määral haiguse diagnoosimist.

2.3. Reuma ajalugu

Sõna reuma tuleneb kreekakeelsest sõnast „rheuma“ (rheumatos) ja tähendab „jooksma ehk voolama“.

Umbes 2500 aastat tagasi arvati Vana-Kreekas, et inimese kehas voolavad neli kehamahla: veri, lima, kollane ja must sapp. Juhul, kui mahlad voolasid ja õigesti segunesid, siis oli inimene terve, kui aga mahlad v  riti voolasid või segunesid, siis jäi inimene haigeks (Peets 1999: 31).

Reuma tekkimise põhjuseks oli tolle aja arusaamade järgi „kehamahlade ebaõige segunemine“. Oletati, et „kehamahlade ebaõige segunemise“ tagajärjel tekib ajus liigne lima, mis „n rgub või voolab“ alla, liigeste piirkonda. Koos lima voolamisega ühest kohast teise voolasid ka haigusnähud (Reuma mõiste ... 2013).

Reuma mõiste on aja jooksul läbi teinud suure arenemisprotsessi ja ajaloost võib välja tuua kaks olulisemat etappi: reuma tunnistamine omaette haiguseks luu- ja liigesehaiguste seas ja otsese põhjuse leidmine reuma ja südamehaiguste vahel.

Põletikulisi liigesevaluksid, mis on iseloomulikud reuma haiguspildile ehk reumaatilisele polüartriidile („rändav” suurte liigeste põletik), kirjeldas esimesena üksikasjalikult Hippokrates. Terminid reumatism võttis aga kasutusele Claudius Galenos (130–201 eKr) (Birkenfeldt 2000: 90). Galenose õpetus, mis vaatles reumat kõigide liigeste haiguste ühe sümptomina, valitses meditsiinis mitu sajandit, ehkki XVII sajandil eraldas Guillaume de Baillou (1539–1616) liigesehaigustest reumatismi kui organismi üldhaigestumise (Birkenfeldt 2000: 90). 1665. aastal kirjeldas inglise arst Thomas Sydenham (1624–1689) eraldi haigusena reumaatilist palavikku, varasema nimega äge liigesepõletik. Mõte sellest, et reuma on eelkõige südamehaigus, kinnistus alles XIX sajandi keskel. 1835. aastal tõestas Pariisi arst Jean-Baptiste Bouillaud (1796–1881), et reuma mõjutab südant ja ühendas liigesereumatismi ja samaaegse südamepõletiku üheks haiguseks. Kuna see haigus kulgeb kõrge palavikuga, andis arst David Dundas 1808. aastal sellele haigusele nime, mis on püsinud tänini: äge reumatism ehk reumaatiline palavik (reumapalavik, ka südamereuma) (Peets 1999: 32). Sellest ajast alates on reuma iseseisev haigus, mitte kui sümptom, mis võib esineda luu- ja liigesehaiguste seas.

Eestis nimetati reumat kuni XVIII sajandini jooksja haiguseks ehk jooksjaks (Schamardin 1970: 37). Eesti keelde tõi mõiste „reuma“ doktor Fr. R. Kreutzwald (Kreutzwald 2001: 71) oma väljaandes „Kodutohter” (1879) rahvapärase luuvalu (ka lendva, jooksva) moodsama vastena. Kreutzwald märgib: „kui sõna „rheuma” ei osata hääldada, siis võib kasutada ka sõna „reuma”. Kirjutamisel tuleks aga ikkagi kasutada sõna „rheuma”.

Märke „jooksja” nime kasutamise kohta koolimeditsiini raamatustes võib leida kuni XX sajandi alguseni. Nii näiteks kannab 1929. aastal doktor Jaan Rosentali (1923) poolt kirjutatud reumaatilisi haigusi käsitlev raamat nime „Mis on röimatism ehk jooksja?”

Reumat peeti kuni XX sajandi alguseni põhiliselt täiskasvanute haiguseks ja arvati, et lastel reumaatilisi haigusi ei esine. Juhul, kui mõnel lapsel diagnoositi reuma, siis vaadati seda kui erakordset juhtumit. XIX sajandi lõpus juhtis vene lastearst A. A. Kissell tähelepanu sellele, et ka lastel esineb reumat ja märksa tihedamini, kui seni oli arvatud. A. A. Kisselli uurimistöö tulemusena selgus, et reuma on peamiselt lapse- ja noorukiea haigus, sest suurem osa täiskasvanuid, kes reumat põevad, on haigestunud sellesse haigusesse juba lapse- või noorukieas (Reiman 1963: 285).

Naised põevad reumat 2–3 korda tihedamini kui mehed. Kõige rohkem haigestuvad reumasse inimesed, kes on eelnevalt põdenud angiini (Inimene.ee 2013).

3. REUMA RAHVAMEDITSIINIS

3.1. Reuma rahvapärased nimetused, haigestumise põhjused ja tunnused

Nimetust „reuma“ või „jooksva“ kasutatakse rahvasuus kõigi luu- ja liigesevalude tähistamiseks. ERA rahvameditsiini kartoteegi põhjal on enamkasutatavad sõnad reuma nimetamiseks lendva ja jooksva. Lisaks kasutati veel järgmisi nimetusi: luutõbi, jooksja, joosja, jooksev, reumatism (reumatismus), liikme haigus. Vähesel määral nimetati reumat ka kui pistus ja luundaja.

Üheks jooksva tekkimise põhjuseks peeti rahvaetioloogias tuult ja arvati, et jooksva on „tuulehaigus“ (EKS 49, 48/50 (67) < Kadrina – J. Sõster). Piret Paal (2004: 50) on oma magistritöös „Eesti ja Soome-Karjala halltõvepärimus: arhiiviteksididel põhinev analüüs“ maininud, et: „tuult (kurri tuul) haiguse põhjustajana nimetab eestlaste uskumustes esmakordselt J. R. Rosenplänteri väljaandes „Beiträge zur genaueren Kenntnis der ehstnischen Sprache“ 1832. aasta esimeses vihikus.“

Jooksvasse haigestumise põhjusena on ERA rahvameditsiini kartoteegi andmetel nimetatud veel külmetamist ja niiskust (RKM II 385, 583/ 4 (2) < Vändra khk, Tootsi al), vähest toitumist (ERA II 77, 259/60 (24) < Hageri, Kohila v, Mõisa-Saunaküla – R. Põldmäe) ja rasket tööd (venitamine, tõstmine jne) (RKM II 101, 415 (27) < Häädemeeste khk < Kägiste k). Tuul, külmetamine ja niiskus kimbutasid ka meremehi ja nii on jooksvavalu tundnud ka meremehed: „/.../ Vanad meremihed on vannigi änamesti keik jooksiga kimpus“ (KK1, KS < Emmaste, Sõru). Raskeid ilmastikutingimusi, puudulikku hügieeni ning kehva riietust on eestlaste põhilisteks haiguste põhjustajateks pidanud ka K. E. v. Baer (Kriis 2007: 57).

Harvad ei olnud juhused, kui arvati, et jooksva haigus on nõiduse tulemus (AES < Püha – M. Tooms (1932)). Juhul, kui naistel „juhtus mingi kondihaigus olema“, siis võis kahtlustada, et haigus oli saadud „kurja silma läbi“ (ERA II 183, 473 (30) < Ambla, Lehtse v, Jootma k). Seda, et jooksja on mõne kurja inimese töö, kes teisi on ära nõidunud, kinnitasid eelkõige vanemad inimesed (ERA II 146, 693/ 4 (18) < Saarde). Ühelt kartoteegikaardilt võib lugeda, et jooksja tuleb ehmatamisest (ERA II 195, 201/2 (116) < Varbla, Laulepi v., Helmküla).

Haiguse põhiliseks sümptomiks oli valu. Kui on tegemist „valu jutiga“, siis see „on kuri“ (AES < Karski, Ainja (1932)). Valu andis ennast tunda kord ühes, kord teises liikmes. Kusjuures valu ei püsi paigal, vaid „jookseb“ ühest kohast teise. B. Schamardin (1970: 37) selgitab „jooksva“ nime tekkimist järgmiselt: „Nimi „jooksva“ tulenebki selle haiguse liigesevormi iseloomulikust kliinilisest haiguspildist – ühelt liigeselt teisele üleminekus ehk jooksmises.“ Jooksva või jooksik on tuulehaigus, aga teda peetakse sagedasti ka koguni isevärki haiguseks, nagu narigi, kes paha vaimuna inimese liikmetes ühest kohast teise jookseb (EKS 49, 48/50 (67) < Kadrina – J. Sõster (1911)).

Lisaks liigeste valudele võis jooksva rahvapäraste arusaamade kohaselt pesitseda ka luudes, soontes ja veres. „Jooksjaid on kolme seltsi: luujooksva, soontejooksva ja verejooksva. Luujooksva on kõige kangem, see teeb surma. Soontejooksva teeb vigaseks; verejooksvast saab veel jägu, peab niisugust sööki sööma, mis kõhnavereliseks jätab“ (ERA II 77, 261 (29) < Hageri, Kohila v, Mõisa-Saunaküla – R. Põldmäe (1934)).

Juhul, kui jooksvavalu oli jõudnud südamesse, siis see pidi rahvasuus kõige kardetavam olema, sest „siis on ots kah“ (RKM II 101, 415 (29) < Häädemeeste khk, Kägiste k).

Kui palju jooksva vorme rahvasuus üldse kokku tunti, ei õnnestunud kahjuks välja selgitada. Erinevatelt kartoteegikaartidelt võis leida järgmisi jooksva vorme: 1) „ilmajooksik – kontide valu enne paha ilma“, 2) „rõhuv jooksik, mis kogu keha haigeks teeb“, 3) „hävitav jooksva, mis üksiku kehaosa ehk käe või jala kõverasse kisub“, 4) „luujooksva“, 5) „liikmete jooksva“ (EKnS 49, 48/50 (67) < Kadrina (1911), 6) „soonejooksva“ (ERA II 27, 467 (21) < Nissi, Riisipere. Odolemma), 7) südamejooksva (H II 37, 807 (2) < Kose), 8) verejooksva (ERA II 77, 261 (29) < Hageri, Kohila v., Mõisa-Saunaküla), 9) „jalges jooksjä“ (E 83160 (1) Päre).

Jooksva puhul oli tegemist laialdaselt levinud haigusega (Tupits 2009: 171) ja jooksvasse haigestumist kardeti, sest haiguse tagajärjel võis inimene sandistuda või isegi surra. Jooksva võis inimest „piinata“ elu lõpuni (ERA II 13, 150 (10) < Simuna, Avanduse). Rahvameditsiinis tunti ka haiguse kroonilist kulgu. Nimelt arvati, et „kui inimene läheb aina

vanemaks, siis jooksva muutub üha nooremaks“ (AES < Karksi, Ainja – S. Sepp (1932)).

Haigus oli tihti väga tundlik igasugustele ilmamuutustele ja mõnikord võis isegi täpselt ette ennustada, millal ilmad sajuseks lähevad (E 8° 12, 61 (204) < Tartu – M. J. Eisen).

Rahvasuus peeti jooksvat täiskasvanud inimeste haiguseks. Kui noortel inimestel luud valutaskid, siis seda peeti heaks endeks, sest siis laps kasvab. „Kui lapsel või noorel inimesel ihu ning luud ja kondid valutavad, siis ütlevad vanad inimesed: See valu ei tee viga. Kui valutab, siis noor inimene kasvab“ (ERA II 113, 247 (179) < Saarde).

3.2. Jooksva ravi

Eesti rahvameditsiinis kasutati jooksva ravis põhiliselt ravimtaimi ja orgaanilise ning mitteorgaanilise päritoluga aineid. Allpool toon vastused küsimustele, millist eesmärki sooviti jooksva ravimisel saavutada ning kas see oli haiguse leevendamiseks või haigusest vabanemiseks.

Analüüsides ERA kartoteegikaarte jooksvapärimuse kohta, võib väita, et oldi teadlikud sellest, et jooksvast ei ole võimalik enamasti esimese korraga võitu saada. Mõni jooksva vorm oli kergemini, mõni jälle raskemini kulgev. Raskemini kulgevate jooksvahaiguste hulka võib saadud info põhjal liigitada näiteks südamejooksva, luujooksva ja hävitava jooksva. Kergemini kulgesid verejooksja ja ilmajooksik. Näiteks verejooksja puhul on ühel kartoteegikaardil öeldud, et: „... verejooksvast saab veel jägu, peab niisugust sööki sööma, mis kõhnavereliseks jätab“. Soovitatakse paari nädala jooksul korra päevas kaks tassi rõõska piima juua. See aitavat verel uueneda (ERA II 77, 261 (29) < Hageri, Kohila v. Mõisa-Saunaküla).

Olenevalt sellest, milline jooksva inimest kimbutas, sõltus ka ravi kestvus. Ei olnud märgata ravivahendites kahtlemist või seda, et üks vahend mõjuks kiiremini kui teine. Kui üks vahend ei andnud loodetud tulemust, siis võeti järgmine, lootuses, et see aitab haigusele „piiri panna“ või haigusest vabaneda. Harvad ei olnud ka olukorrad, kus kasutati mitut ravivahendit ja -viisi ühekorraga.

Jooksva võis tekitada jooksvamuhkusid või liigeste deformeerumist. Kahjuks ei õnnestunud kartoteegikaartide põhjal välja selgitada, kas jooksvamuhud oli põhjus (haigus ise ehk jooksva üks vormidest) või tagajärg (haiguse tulemusena tekkinud muhud). Samas ei saa otseselt väita, et inimese välimuse esteetiline pool ehk haiguse mõjutusel moonutatud kehaosad oleksid kellelegi kuidagimoodi ebameeldivad olnud ja et raviga loodeti nendest defektidest vabaneda. Ebameeldivust tekitasid nad arvatavasti selletõttu, et raskendasid hakkamasaamist igapäevatoodes, kuid esteetilise poole osas andmed puuduvad.

Seega võib ERA kartoteegikaartidele toetudes väita, et ravi loodetav tulemus olenes väga palju sellest, milline jooksva vorm inimesel oli. Kui see oli raskemini kulgev jooksva, siis esmalt leevendati jooksvast tekitatud vaevusi ja selle tulemusena loodeti, et ajapikku kaob ravi mõjul ka haigus. „Kui kellegil kange jooksjä, peab ta sipelgaid pajas keetma, sellega veega ennast saunas vihtlema, siis leiab ta hädale kergitust“ (E 8 o 12, 26 (77) < Räpina). Kui aga oli tegemist jooksva kergemate vormidega, siis oli loomulikult esmaseks eesmärgiks vabaneda haigusest täielikult juba esimese ravikorra.

3.2.1. Ravimine taimedega ja taimset päritolu ainetega

„Jooksva haiguse vastu olevat jooksva rohud“ (H II 27, 717 (1) < Vaimastvere). Renata Sõukandi (2004: 2487) arvates võib nimetust „jooksvarohe“ võtta kui üldnimetust, sest selle nime teisendusi on peaaegu lõpmata hulgal: jooksjarohe, joosik, joosvarohe, luujoosva jne. Kui rääkida sellest, kui palju arvuliselt teatakse taimi, mida tuntakse jooksvarohtude nime all, siis Renata Sõukandi sõnul on „Gustav Vilbaste oma raamatus „Eesti taimenimetused“ välja toonud 48 taimenime, mida tuntakse jooksvarohe nime all“. Lisaks võib andmebaasist HERBA leida veel ligi 350 taimeliiki, mida samuti kasutati jooksva raviks (Sõukand 2004: 2489). Neid taimi kasutati kas üksikult või olid nad teiste ravimvahendite või -viiside koostises.

Toon välja mõned taimed, mida Gustav Vilbaste (Vilbaste 1993) raamatus „Eesti taimenimetused“ on nimetatud jooksvarohtudeks ja mis kattuvad ERA kartoteegikaartidel olevate taimenimedega: hanevits, südame-emajuur, kevadine seahernes, harilik mailine,

kummel, raudnõges, soovõhk, hiirekõrv.

Tähelepanu tuli pöörata ka sellele, millal oli õige aeg jooksvaohutusi korjata. Näiteks on välja toodud soovitus tuua „... enne jüripäevaseid sipelgaid...” (H IV 9, 283 (2) < Jüri, Kurna k. Sepamäe t.) või õpetus, et „... enne jaani korjatakse...” (AEJ, MT 252, 1 < Koeru, Metsla k.).

ERA kartoteegikaartide andmetel valmistati taimsetest jooksvaohutustest peamiselt teed ja tinktuure. Keedetud taimedest valmistati ka erinevaid mähiseid, mida pandi haige koha peale. Väga levinud ravivahendiks oli taimedest valmistatud ravivann. Vanni vesi pidi olema nii soe, kui aga inimene kannatas.

Seeneriigi esindajate hulgast kasutati jooksva ravis peamiselt kärbseseeni. Muudest seeneliikidest olid ära mainitud puravikud. Paljudes tekstides soovitati raviks korjata kärbseseeni, soovitavalt rohelisi ja valgete täppidega kärbseseeni, sest need on kõige mürgisemad, ning need ära kuivatada. Soojas, näiteks päikese käes või köetud ahjus kuivatatud kärbseseenest saadud õliga määrati jooksvast vaevatud liikmeid. Seesmiselt tuli kärbseseene õlist valmistatud tinktuuri võtta kaks tilka ja veega segatult (E 56678 (129) < Tallinn – L. Berg). Tinktuuri kogus pidi olema üliväike, sest suuremates kogustes oleks see olnud inimesele surmav. Kuulo Kalamehe (2000) andmetel on punane ja roheline kärbseseen ühed tuntumad homöopaatilised ravimseened Eestis.

Jooksva oli väga raske haigus, mis võis lõppeda surmaga. Kärbseseene söömine lõppeb tavaliselt samuti surmaga. Võib oletada, et antud ravivahendi kasutamisel on seosed tuletatud surmast lähtuvalt ehk surmaga surma vastu (sarnane ravib sarnast). Samas ei ole kärbseseen ainuke vahend, millel on seos surmaga. Seosele surmaga on viidatud ka sipelgatega ravimisel. Näiteks võis lugeda ühe kartoteegikaardilt, et „sipelgaid kasutati surma vastu“ (RKM II 72, 334 /24) < Antsla v (Urvaste) – Antsla KK 6. kl õpil (1960)).

Kultuurtaimedest on jooksva ravimisel kasutatud peamiselt kartulit ja mädarõigast, vähemal määral ka küüslauku. Ravis kasutati kõiki kartuli osasid alates kartuli õitest kuni mugulateni välja (RKM II 147, 302 (11) < (Tor) – E. Maasik < Juuli Tilk, s 1876). Kartulit kasutati nii

iseseisva elemendina kui ka toetava komponendina teiste ravimisvahendite koosseisus. Aitama pidi nii see, kui haigele kohale pandi palavaid kartuleid (RKM II 147, 302 (11) < (Tor) – E. Maasik < Juuli Tilk, s 1876), kui ka see, kui juua kartulitest keedetud leotist.

Kartulit jooksva ravimisel ei kasutanud ainult eestlased. Infot kartuli tervendavast mõjust reuma ravimisel on saadud ka Tšiili ja Peruu folkloorist (Purret 2008: 25).

Sarnaselt kartulile kasutati jooksva ravimisel kõiki mädarõika osasid. Mädarõigast kasutati nii seesmiselt kui ka väliselt määrimisvahendina. Mädarõigas on Eestis vana kultuurtaim (Sõukand ja Kalle 2008). Raivo Kalle (2007: 111) sõnul on mädarõigas universaalne ravivahend, mida soovitati kasutada nii uppunu elustamiseks, kopsutõve, rinnahaiguste kui ka liigesehaiguste ja liikmevalu raviks.

Küüslauku aga soovitati jooksva ravis kasutada järgmiselt: küüslauku leotada äädika piirituse sees nädal aega ja saadud vedelikuga hõõruda hiljem haigeid kohti (ERA II 283, 144 (17) < Tallinn).

Väga populaarsed vahendid jooksva ravimisel ERA rahvameditsiini kartoteegi andmetel olid veel tärpentini- ja kampriõli. Nii tärpentin kui ka kamper on looduslikku päritolu, sest mõlemat toodetakse männivaigust (Kokassaar 2001:31). Vaiku kasutati põhiliselt küll haavarohuna, kuid vaigu tervendav toime ka muude haiguste ravimisel on Eesti rahvameditsiinis tuntud juba ammustest aegadest.

Lisaks tärpentinile kasutati jooksva ravis ka suhkrut. Üheks võimaluseks oli kadakamarjade koostises olev suhkur: „Jooksva. /.../ Kadaja marjad leotatakse piirituse sees ja sellega võitakse valutavaid kohtasid“ (ERA II 150, 429 (12) < Räpina, Veriora v).“ Urmas Kokassaar on kadakamarjadest kirjutades välja toonud, et „kadaka marjade küpsetes viljades võib leida nii suhkruid, vaiku kui ka eeterlikke õlisid“ (Kokassaar 2003: 24).

Veel üks ravivõimalus oli kasutada glükoosi: „Reumale on hea glükoos. See on küll hea iga haiguse vastu“ (RKM II 11, 123 (420) < Muhu, Linnuse II k.). Muidugi leidis kasutamist ka

tavaline suhkur, kuid seda arvatavasti oma maitse-, mitte raviomaduste poolest: „Jooksja hain keedetakse ära pannakse vedeliku sisse suhkrut ja juuakse jookksja haiguse vastu“ (ERA II 23, 157 (20) < Elva < Tarvastu).

Loomulikult kasutati ravivahendina ka piiritust, viina ja õlut. Viinaga ja piiritusega ravimise kohta leidus kokku 35 teadet.

Kui jookksja oli kallal, siis raviks võis juua tärpentini õllega (ERA II 158, 309 (36) < Jämaja, Torgu v.). Võis leotada ka piirituse sees peeneid nõelu ja pärast seda vedelikku juua (ERA II 125, 140 (27) < Tallinn < Jõhvi, Voka v., Konju k.). Piirituse sees võis sulatada ka kollast seepi. Saadud massiga hõõruti küdeva ahju ees jooksvast valutavaid kohti (H I 9, 42 (30) < Viljandi). Raviks kasutati ka sipelgapiiritust, mida määriti jooksvast haigete kohtadele (RKM II 111, 159/ 60 (508) < Sõrve, Mäeke k.). Sipelgapiiritus oli universaalne ravivahend ka vene rahvameditsiinis. Reuma ja valu vastu jalgades oli kasutusel järgmine raviviis: võeti sipelgapesa koos elavate sipelgatega ja pandi kogu kupatus patta. Lisati viin. Pada kaeti kaanega ja asetati kergelt kőetud (soojaks aetud) ahjule. Katel pidi seisma sooja ahju peal 10–12 tundi. Saadud massiga määriti haigeid kohti (Toren 1996: 110–115).

Viinadest oli parim ussiviin (RKM II 22, 74 (40) < Rāpina khk., Kahjva v. Pāātna k.) ja viin, mille sisse on pandud nõgese juuri (ERA II 158, 309 (35) < Jāmaja, Torgu v.). Marju Kõivupuu (2008: 373) on oma artiklis „Rahvameditsiin“ välja toonud, et ussiviin on Eesti rahvameditsiinis universaalne ravivahend ja seda kasutatakse tänapäevani. Ussiviina tegemist on ta kirjeldanud järgmiselt: varakevadel, soovitavalt enne jūripāeva ja/või enne kevadist āikest, tuleb kinni pūūda rāstik ja panna ta viinaga tāidetud pudelisse. Viina sisse pandav rāstik peab olema elus. Mõningatel juhtudel pandi viina sisse ainult rāstiku pea, sest usuti, et rāstiku pea sisaldab ravitoimelist ussimūrki.

3.2.2. Ravimine töödeldud metallidega

Töödeldud metallidest oli jooksva ravis kasutusel hõbe, vask ja raud. Kuld, mida Eesti rahvameditsiinis pole eriti kasutatud, ei leidnud kasutamist ka jooksva puhul.

Töödeldud metallide kasutamise kohta eesti rahvameditsiinis on Renata Sõukand (2005: 62) kirjutanud järgmist: „töödeldud metallid (eriti hõbe, aga ka vask ja tihti raud) olid ravivahenditena tihti levinud oma omaduste tõttu (raua kõvadus, hõbeda keemiline toime jne), aga ka tänu oma kõrgele hinnale ja sellest tingitud väärtusele.“

Kõige rohkem oli ERA kartoteegikaartidel teateid raua kasutamise kohta. Raviks oli kaks võimalust: süüa „rauatagi ja roostet“ (E 79487 (5) < KV Vändra põllum. ühiskümn. < Vändra) või määrada valutavaid liikmekohti äädika-rooste veega. Selle raviva vedeliku saamiseks ei tulnud muud teha, kui sulatada žiletitera äädikavees (RKM II 42, 212 (2) < Kilingi-Nõmme raj, Häädemeeste k/n. M. Mäesalu, 1955).

Hõbedaga ravimine käis koos kontaktmaagia kasutamisega. Raviks tuli kasutada vana hõberaha, millega tuli haiget kohta vajutada ja pärast haige koha vajutamist tuli raha maha visata (H II 59, 655 (1) < Laiuse). Tervenemisakt seisneb esmalt haiguse kõrvaldamises kontaktmaagiaga, st haiget kohta tuli puudutada mingi esemega. Seejärel toimus haiguse nõ „äraviskamine“, eemaldamine endast. See protseduur andis lootust, et haigusega nakatatud eseme leiab keegi teine ja haigus leiab sellega endale uue peremehe.

Hõbeda kasutamine ravivahendina on Renata Sõukandi (2005: 62) arvates seotud haigusi põhjustavate või neid kaotada võivate olevustega. Ta toob välja oma arvamuse: „Kui inimesed pidasid hõbedat väärtuslikuks, siis pidid seda eeldatavasti tegema ka üleloomulikud olendid. Neile pakuti metallide näol lepitustasu või kanti haigus metalli sees inimestest eemale näiteks mõnda pühaks peetud paika.“

Jooksvast aitas vabaneda ka vask. Kui jooksva oli jõudnud käerandmesse, siis tuli panna vaskahelad randmete külge (RKM II 111, 161/2 (518) < Sõrve, Mäebe k. E. Aer 1961). Sarnaselt hõbedale ja rauale oli eelistatud, et vaskkett oleks rohelises roostes olev (RKM II 111 563/4 (27) < Põide, Saareküla).

3.2.3. Ravimine loomade või loomset päritolu esemete kaasabil

Kõige arvukamalt leiab ERA kartoteegikaartidelt andmeid selle kohta, kuidas kasutada

jooksva raviks sipelgaid. Sipelgaid võidi kasutada nii elusalt kui ka surnult. Sipelgatest tehti vanne ja erinevaid raviseigusid. Mitmetel kartoteegikaartidel soovitati tuua sipelgad koos pesaga kotis koju (RKM II 91, 170 (55) < Karksi), tunni panna, valada kuuma veega üle ja sellega ravida jooksvat (RKM II 72, 384 (17) < Antsla l.). Sipelgatest sai teha ka õli, millega tuli jooksvast haigeid kohti määrada: „Jooksvat arstiti sipelgatega. Pandi sipelgad kuuma ahju leiva sisse ja sulatati õliks. Selle õliga määriti päält“ (ERA II 125, 138 (9) < Tallinn < Jõhvi, Voka v. Konju k).

Soovitatavalt pidi raviks kasutama punaseid sipelgaid, sest mustad sipelgad ei tee midagi (RKM II 91, 170 (55) < Karksi). Vene rahvameditsiinis on sipelgaõli kirjeldatud järgmiselt: sipelgaõli oli paljukiidetud ja universaalne ravivahend. See oli suhteliselt haruldane ning seda omati harva. See oli kättesaadav „ainult õnnelikele“ (Toren 1996: 157).

Elusloomadest on jooksva ravimisel mainimist leidnud veel mesilased: „Aga reumahaiged lasid vahel meelega mesilasel ennast nõelata. Öeldi, et mesilase mürk ravib reumahaiget“ (RKM II 373, 479/ 8 (256) Pet khk – H. Kull).

Ühel kartoteegikaardil oli soovitatud süüa küpsetatud siili liha. Siis on lootust, et „/.../ kaob jooksjä reumatismuse haigus“. Loo jutustaja on seda ise proovinud ja kinnitab, et see aitab paraneda (ERM 150, 153 (103)<Kursi, Puurmani v. E. Grünberg).

Abiks paistab olevat ka see kui vajutad haigetele kohtadele toikaga, millega usse maha lüüakse. Siis pidi haigus ära kaduma (H II 40, 883 (39) < Kose).

Jooksva valude vastu aitas veel musta lambavillast kampsun, mida tuli kanda vastu ihu (ERA II 303, 403/ 4 (13) < Helme, Riidaja v – Hans Martin (1942)).

Väga kiidetud ravivahendiks oli koera uriini kasutamine: „... Samuti pidid need koera uriini kompressid väga hääd olema rõima vastu, mida on mitmed tarvitajad väga kiitnud“. Uriini ja mulla segust tehtud kompressi mõjul pidi haige koht sarnaselt piirituse kompressile minema kuumaks (RKM II 52, 263 (11) Tallinn l. O. Pettai (1955)).

Ühelt ERA rahvameditsiini kartoteegikaardilt aga selgus, et mere ääres olevast mudast mõjusama toimega olid looma kerest väljatulnud „rohud.“ (ERA II 302, 387/8 (209) < Tallinn < Valjala). Üheks ravimisvõimaluseks oli see, kui „/.../ võtta sooja hobuse sõnnikut, segada seda poom õliga ja seda segu panna haigele kohale ehk hoida haigeid kohti selle segu sees“ (ERA II 1, 810 (1) < Tallinn).

Reuma korral oli abi ka sellest, kui „... mähitakse haige koht lambanaha (koeranaha) tükiga kinni (korduv) (RKM II 385, 202 (11) < Pärnu l.). Ravitoime oli ka musta kassi nahal: „Jooksja valu vastu loetakse hääks, kui valutavad kohtasid saab järjekorralt musta kassi nahaga õõrutut.“ Kohest tervenemist ei olnud loota, kuid vähenema pidi haigus selle mõjul hakkama küll (ERA II 146, 733/4 (67) < Saarde (1917)) .

3.2.4. Ravimine maagia abil

ERA rahvameditsiini kartoteegikaartidelt pärineva info põhjal võib kinnitada, et rahvameditsiinis kasutati jooksva ravi puhul ka loitsudega ravimist.

Enne, kui hakati haigeid kohti masseerima, tuli „näppudele jooksva sõnad“ peale lugeda (RKM II 176, 435 (37) < Audru khk). Jooksvast haigete kohtade määrimisel tuli samal ajal koos määrimisega „lugeda seitse korda „Meie Issa” palvet“ (E 17036 (5) < Halliste, Kaarli – J. P. Sõggel). Ainult sõnade peale loota ei tasunud, sest „/..../ on ka jooksva sõnad, aga nende võim on ka vähene“ (EKnS 49, 48/50 (67) < Kadrina (1911)). Ühel kartoteegikaardil oli viide Kaarma kiriku lähedal asuvale ravitsejale, kes suudab jooksva valu sõnadega ära kaotada (ERA II 40, 78 (18) < Pöide, Laimjala v., Paju-Kurdla k).

Veel soovitati jooksva haiguse puhul tõmmata kasepuust sõega haigele kohale kolm risti. Riste pidi tegema niikaua, kuni haigusest vabanetakse (HII 4, 394 (27) < S.-Jaani, Vastemõisa).

Kuukalendrit (erinevad kuufaasid) on rahvameditsiinis kasutatud juba ammusest ajast peale. Jooksva ravis tuli vanal kuul kuuvalgel soolaga hõõruda haigeid liigeseid. Pärast tuli sool

visata tulle (RKM II 390, 100 (15) < Suure-Jaani).

Maagiaga ravimine ei pruukinud olla seotud ainult sõnadega või rituaalidega. Tuleb välja, et maagia võis peituda ka inimese kätes. Kui ravib vanatüdruk, kes „... nädali neljapäeval on sündinud ja neljapäeval ristitud“, siis võis kindel olla, et „...selle kätes peiduvad imeline arstimise võime“, (ERA II 113, 599 (74) < Saarde).

3.3. Arstimispaigad jooksva ravimisel

Vanasti raviti haigusi peamiselt kodus, kuid ravimiseks kasutati ka sauna. Saun majapidamises oli kõige puhtam koht – seal mitte ainult ei pestud, vaid seal võeti vastu ka sünnitust, hoolitseti vastsündinute eest, sinna kutsuti ravitsejaid ja luuväänajaid. Saunas käimiseks varuti aega ja seda ei tehtud kiirustades.

Saun asus eluruumidest eemal ja oli sellega justkui piiripealne koht. Saunas ei hoitud pühasid esemeid (näiteks pühapilte). Isegi rist tuli kaelast ära võtta, kui sauna pesema mindi. Ühelt poolt oli saun inimesele ohtlik koht, kuna sauna seostati paljudel juhtudel nõidusega ja seal tegutsesid inimesele arusaamatud jõud. Teisalt aga oli saun sakraalne koht, mis omas puhastavat (nii hingeliselt kui ka kehaliselt) ja tervendavat mõju. Võimalik, et arusaam saunast kui piiripealsest kohast, mida mõjutasid nii head kui halvad jõud, oli põhjuseks, miks saunas sünnitati. Sünnitust ennast peeti ju pikka aega müstiliseks ja salapäraseks (Krõmova 2013).

Jooksva haiguse puhul soovitati saunas käia vanal kuul ja saun pidi olema hästi kuum (E 48077 (40) < Torma, Avinurme – M. Sild). Saun kõeti kuumaks spetsiaalseks ravisauna tegemiseks mõeldud puudega (näiteks pihlakas) (Kõivupuu 2008: 372). Saunalaval tuli olla nii kaua, kuni „vesi välja tuleb“. Siis pidi haigusest vaevatud kehal parem hakkama (E 48077 (40) < Torma, Avinurme – M. Sild). Kui saunaleilis veel „head jooksvasõnad ära lugeda“, siis see pidi aitama tükiks ajaks (EKS 49, 48/50 (67) < Kadrina (1911)).

Traditsioonilised rahvaravitsejad teadsid juba ammu, millist kasu toob organismile kehast kahjulike ainete eemaldamine higistamise abil. Kuuma auru ja vee koosmõjul puhastatakse keha ning meeled rahunevad. Kõike üleliigset välja higistades ning muremõtteid minema

viheldes loodeti koguda uut jõudu haigusega võitlemiseks. Üheks enim nimetatud arstimisvahendiks saunas oli sauna leil.

Saunas ravimisel ei olnud pesemine esmatähtis. Näiteks oli saun Petseri rajooni talupoegadele pärast rasket tööd külmas ja niiskuses vajalik mitte eelkõige pesemise jaoks, vaid saun mõjus neile lõdvestavalt. Neile oli tähtis, et nad saaksid ennast hästi vihelda, sest see mõjub hästi verevarustusele (vihtlemine „poleerib verd“) ja eemaldab hingi. Higi pidi olema väga kahjulik ja ei olevat hea, kui see kehal kuivab (Toren 1996: 3-29).

Vihtlemisele omistati ka Eesti rahvameditsiinis suurt tähtsust erinevate haiguste ravimisel ja iga haiguse jaoks oli oma viht: näiteks kadakaviht aitab jalavalude ja väsimuse korral, pärnavihta aga soovitatakse kasutada neerude töö ergutamiseks (Arst.ee 2013).

Jooksva ravimisel soovitati kasutada raudnõgestest valmistatud vihta (ERA II 283, 152 (36 b) < Tallinn). Juuli Karu, kes oli sündinud 1894. aastal ja elas Heinaste lähedal, on öelnud: „Mis, joosvaga põle midagi mängida: võta tee nõgestest viht, peksta see koht läbi – kardab küll!“ (RKM II 42, 212 (3) < Kilingi-Nõmme raj., Häädemeeste k/n.).

Jooksvahaigust aitas ravida ka see, kui enne vihtlema asumist käia kolm korda ümber sauna (RKM II 8, 330 (7) < Rakvere < V Nigula).

Vihelda võis inimene ise, kuid parema tulemuse sai sellega, kui keegi teine haiget inimest vihtles. Vihtlemisel olid oma viisid ja on teada moodused, kuidas jooksvat kõige paremini saab seljast, ristluudest, jalust, kätest välja vihelda. Olid olemas spetsiaalsed vihtlejad, kes teadsid, kuidas mingi haiguse puhul tuleb vihelda (EKnS 49, 48/50 (67) < Kadrina (1911).

Jooksva vastu loodeti saunas abi saada ka siis, kui lasta endale kuppu panna. Kupupanemisega tegelesid eraldi kupunaised või kupulaskjad ja neid oli tavaliselt igas külas. Ühelt kartoteegikaardilt võib lugeda, et keegi kupulaskja oli kaks jooksjat välja võtnud. Kui kupulaskjalt küsitud, et missugune see jooksjat on, siis jooksjat on kirjeldatud järgmiselt: „punase rubuline ja nulkjad otsad olnud“. (ERA II 182, 458 (361) < Laiuse, Laius-Tähkvere

v., Sadala k.).

Kupupanemise protseduur ise oli järgmine: jooksvast vaevatud liikmetele pandi soojad kupuklaasid, mis tõstsid naha üles. Siis, kui „ihu oli siniseks läinud“, võetakse kupuklaasid ära ja lüüakse kupurauaga täkked sisse ning pannakse klaasid uuesti peale, see tõmbab vere välja (ERA II 130, 570 (19) < Muhu, Hellamaa v. Pärase k; RKM II 111, 130 (433) < Muhu, Linnuse k). Kuppu oli soovitatav lasta panna vanas kuus (ERA II 13, 79 (80) < Simuna, Mõisamaa). Ühel kartoteegikaardil on toodud kuppude panemise juures kasutatav sõnumine/saunasõnad: „/.../ Kuppu, kuppu Kaiele, Aadrit aige Annele“ (ERA II 196, 55 (644) < Laiuse, Laius-Tähkvere v.).

Abiks haiguse ravimisel oli ka aadrilaskmine. Üks raviviise oli lasta jalast verd ja siis jalg sidemetega kinni panna. Side tuli enne määrada denatureeritud piiritusega (ALS 7, 233 < Lüganuse, Maidla v. Savala k. Tagatsoo t.). HERBA andmebaasist (Sõukand ja Kalle 2012) võib lugeda, et denatureeritud piiritust kasutati „eesti“ ajal või „kodanliku Eesti valitsuse“ ajal ja see vahend oli väga hea valude vaigistaja. Selleks, et haigus ära kaoks, tuli lasta aadrit seitse korda (E 34470 (41) < Jüri, Kurna – J. Saalverk).

Ühe põhjusena loodeti aadrilaskmisega eemaldada kehasse kogunenud kahjulikke ja mürgiseid aineid. Samas on veri tuntud nõidumisvahend. Piibli mõjutusel usuti, et inimese veri on hinge asukohaks või on hing ise. Kes annab tilga oma verest nõiale, see kaotab õiguse enda üle ja nõial on vaba voli teha inimesega ükskõik mida. Verd tuli hoida, et see ei satuks halbade jõudude meelevalda. Kuid mõningatel juhtudel usuti, et on olukordi, kus veri läheb halvaks ja selle vältimiseks tuli halb veri „kõrvaldada“. Selleks vere „kõrvaldamise“ viisiks oli aadrilaskmine (Masing 1998: 73).

Lisaks saunas ravimisele võis leida kartoteegikaardilt infot selle kohta, et jooksvat raviti ka (rehe)toas sooja ahju peal (RKM II 72, 365 (1) < Antsla l). Kui jooksvast oli selg haige, siis aitas ka see, kui „liikmeid tasuda“ ehk masseerida lasti (ERA II 203, 405 (75) < Otepää, Vastse-Otepää v – Artur Kroon (1938)). Selleks tuli haigel heita kõhuli süngi või tasasele pinnale. Haige selja peale astus mõni noorem laps või kergem inimene ja hakkas vaikselt

mõlema jalaga selja peal „sõtkuma”. Tähtis oli, et see toiming toimuks „ettevaatlikult ja pikkamisi peast jalge poole ja sealt tagasi“ (ERA II 280, 379 / 80 (8) < Tallinn – Ed. Kriitmäe (1940)).

Jooksva haiguse puhul oli soojusel suur tähtsus. Nii näiteks tuli ravimteed juua soojana, vann ja mähised pidid olema nii kuumad, kui inimene kannatas. Õli, millega määrati jooksvast vaevatud kohti, tuli soojas hoida. Keha masseerides avaldus samuti soojuse efekt: pikalt haiget kohta masseerides soojeneb keha sealt, kus masseeritakse. Soojust tuntakse ka siis, kui kanda loomavillast tehtud esemeid. Samuti ilmnis jooksva ravis soojuse tähtsus saunas käies. Mida kuumem saun, seda suuremat kasu jooksva ravi andis. Toas paigutati jooksvahaiged soojaks kõetud ahju peale.

Nimetatud ravimisvahendid ja -viisid jooksva ravis moodustavad umbes 85% kogu infost, mis oli analüüsimisel aluseks võetud ja mis pärineb 482 ERA rahvameditsiini kartoteegikaardilt. Bakalaureusetöö suhteliselt piiratud mahu tõttu jääb selgitamata umbes 15% jooksva ravis kasutatud ravivahenditest- ja viisidest. Selgitamata on jäänud näiteks sellised ravivahendid või raviviisid nagu muld (EVR 39, 3 (2) < Kihelkonna, Koimla), leib E 9175 (20) < Viljandi, V - Tänasilma), erinevate õlide ja rasvade kasutamine (lendavõli, hane-, hülge-, jänese- või kanarasv) ERA I 4, 503 (4) < Tallinn), põlvest saati kasteheinas kõndimine (E 83160 (1) < Päri), kuuma telliskiviga, kuuma vee pudeliga, kuumade kaartega ravimine (ERA II 203, 405 (74) < Otepää, Vaste- Otepää v.), tuline kivi ja auru sissehingamine (KKJ, KS < Jõhvi, Kohtla), haigete kohtade vajutamine luuga (E 9539 (i4) < Kose, Tuhala) või külma kiviga (RKM II 31, 593 (2) < Ranna- Virumaa) või hoopis surnu luuga (EVR 14, 104 (14) < Väandra), tule (tavaline ahjutuli, jaanituli jne) tervendav mõju, soojas ahjus olemine/sooja ahju ees määrimine, kui leivad on välja võetud (ERA II 13, 323 (31) < Simuna, Avanduse), kastani pähklite kandmine taskus, kui on jooksva valud (ERA II 295, 334 (19) < Viljandi l.), sinepiplaaster (RKM II 91, 167 (42) < Karksi), türgi pipra kaun (ERA II 83, 249 (24) < Kose, Kuivajõe v., Kolu k.).

3.4. Jooksvasse haigestumise vältimine

ERA rahvameditsiini kartoteegikaartidelt selgus, et oli vahendeid, mis aitasid jooksvasse haigestumist vältida.

Jooksvasse haigestumist aitas vältida see, kui voodi alla või voodisse panna soolaga täidetud kott (ERA II 122, 312 (26 VIII) < Iisaku, Tudulinna v. Pärniku k., Võsu t.). Sama toimet loodeti, kui voodi jalgade alla asetati musta värvi klaasi tükke (ERA II 122, 312 (26 VI) < Iisaku, Tudulinna v., Pärniku k, Võsu t.) või magamise ajal oli voodis must klaasipudel (ERA II 122, 312 (26 VII) < Iisaku, Tudulinna v., Pärniku k, Võsu t.).

Klaas aitas jooksva haiguse vastu ka siis, kui inimene oli juba haigestunud. Siis tuli valge klaas peeneks tampida ja see pulber viinaga ära juua (H II 37, 777 (4) < Märjamaa, Valgu). Renata Sõukand (2005: 63) selgitab: „klaasi (ja eriti selle kilde) kasutati eeskätt siis, kui arvati, et haigust on vaja „vastu torkida“.

Jooksvasse haigestumist aitas vältida see, kui jätta viin või mõni muu jook valamata poolikusse klaasi. Vanarahval oli selle kohta isegi ütlus, et „inimene, kes poolikusse klaasi peale valab viina või muud kraami, jääb jooksjä haigusesse“ (H III 18, 365 (8) < Vigala). Oht poolikusse klaasi valamisest oli veel ka selles, et sa võisid saada „õige kange jooksjä aiguse“ (H I 5, 314 (21) < Tarvastu).

Selleks, et selg jääks jooksva haigusest puutumata „tuli kanda vööd, millest pikk uss oli üle roomanud“ (H III 20, 904 (20) < Viljandi, Uusna v.). Haigestumist aitas vältida ka tee pealt leitud pael, mis tuli siduda ümber kõhu ja selja (ERA II 202, 363 (43) < K-Jaani, Võisiku v.).

Vöö kandmist on rahvameditsiinis põhjendatud mitmete maagia-uskumustega. Usuti, et kui enne magamaminekut siduda vöö kõvasti ümber keha, siis see teguviis aitab tervist hoida ja kaitseb kurjade vaimude eest (Vööd ja paelad 2013).

Kui keegi aga otsustas ise teisele reumatismi nõiduda, siis selleks puhuks on isegi õpetus olemas: „Kuidas teisele inimesele raskekujulist reumatismi haigust kylge panna, selle kohta teatakse järgmine tarkus, mis selleks tarviline. Tuleb leida kaks niisugust puud, mis nõnda on

kasvanud, et nad yksteise vastu oma tyvesid hõõruvad, kui neid näiteks tuul liigutab. Kuid need puud mis yksteise vastu hõõruvad ei tohi olla yhest puuliigist, vaid peavad olema yks lehtpuu ja teine okaspuu. Sinna vahele tuleb panna selle inimese karvu, kellele seda soovitakse ja need karvad tulevad panna sinna koha vahele, kust puud yksteist hõõruvad ja hõõrudes ka karvu hõõruvad. Kui nyid puud yksteise vastu hõõravad, siis tunneb inimene kelle karvad säääl on ägedat valu kontides.“ Lohutuseks sellele, keda see nõidus ähvardab, on see, et seda haigust saab parandada – tuleb leida üles need puud, kus karvad vahel on, ja need sealt ära võtta. (EVR 43, 277/g (II) < Jämaja, Kavi)

KOKKUVÕTE

Käesolev bakalaureusetöö annab ülevaate jooksva ravist Eesti rahvameditsiinis. Töös kasutasin peamiselt Eesti Rahvaluule Arhiivi rahvameditsiini kartoteegikaarte. Ajavahemik on 19. sajandi lõpp kuni 20. sajandi lõpp.

Rahvameditsiin – see on rahvatarkus, mis hõlmab endas empiirilisi teadmisi sellest, kuidas haigused tekkisid, taimede raviomadustest, loomset ja mineraalset päritolu ainete kasutamisest, aga samuti praktilisi näiteid haiguste ärahoidmiseks ja raviks. Kõik see ilmneb ka jooksva ravis.

Rahvasuus nimetatakse kõiki luu- ja liigesevaludega kulgevaid haigusi „reumaks“ või „jooksvaks“. ERA rahvameditsiini kartoteegi põhjal on enamkasutatavad sõnad reuma nimetamiseks „jooksva“ või „jooksja“.

Jooksvasse haigestuti peamiselt tuule, külmetamise või niiskuse tõttu. Lisaks usuti, et haigus on tekkinud kellegi halva inimese nõidumise tulemusena. Haiguse põhiliseks sümptomiks oli „jooksev“ valu, mis andis ennast tunda kord ühes, kord teises liikmes. Jooksva võis pesitseda nii luudes-liikmetes kui ka näiteks soontes, veres, südames.

Eesti rahvameditsiinis kasutati jooksva ravimisel põhiliselt ravimtaimi. Suurt populaarsust jooksva ravis omandasid ka mitmed loomset ja taimset päritolu ained. Töödeldud metallidest olid jooksva ravis kasutusel vask ja hõbe.

Jooksva ravis lähtuti ravimisvahendite valikul kolmest põhimõttest:

- arstimisvahend peab olema kangem, kui haigus (haiguse tekkepõhjuseks on külm, seega tuleks külma ravida soojaga);
- sarnane ravib sarnast (sipelgate liikumist võib võrrelda jooksvavaluga, mis liigub mööda keha ringi);
- ravim peab pärinema sealt, kust haiguski (mulla, kivide kasutamine, kui arvati, et jooksva oli „maast hakand“).

Jooksva ravis kasutati mitmeid maagilisi ravimisvahendeid (jooksva sõnad, tõrjevõtted) koos ratsionaalsete ravimisvahenditega (kupupanek, aadrilaskmine). Arstimispaikadena olid jooksva ravis kasutusel põhiliselt saun, kuid raviti ka toas.

Jooksva võis olla küllaltki raskesti kulgev haigus, kuid sellest oli võimalik terveneda. Sellepärast kasutati võitluses selle haigusega kõikvõimalikke käepäraseid ravimeetodeid ja -vahendeid, sealhulgas aastate jooksul järeleproovitud rahvameditsiini võtteid. Juhul, kui tervenemine ei õnnestunud esimesel ravikorral, siis korrati ravivõtteid ja -vahendeid nii kaua, kuni saadi haigusele leevendust või vabaneti haigusest lõplikult.

KASUTATUD KIRJANDUS

Asveit, Helen 1999. Rasedusest ja sünnitusest eesti rahvatraditsioonis ning vanemas meditsiinilises kirjanduses (XIX sajandi II pool-XX sajandi keskpaik). *Magistritöö*. Tartu Ülikool, filosoofiateaduskond, ajaloo osakond, etnoloogia õppetool. Tartu: Tartu Ülikool.

Arst.ee. *Internetiportaal*. Vaadatud 16.04.2013. <https://www.arst.ee>

Birkenfeldt, Reinhold jt 2000. Reumatoloogia. Tallinn: Medicina.

Eesti Rahvaluule Arhiivi rahvameditsiini kartoteek.

Inimene.ee. *Internetiportaal*. Vaadatud 01.04.2013. <http://www.inimene.ee>

Jaanson, Tiiu 2012. Liigesehaigused. *Õpiobjekt*. Vaadatud .01.04.2013. <http://www.nooruse.ee/e-o-pe/opiobjektid/liigesehaigused/avaleht.html>

Jürgenson, Marika 2012. Roostes liigesed. *Tervis Pluss* 1: 30–33.

Kalamees, Kuulo 2000. Eesti seenestik [Elektrooniline teavik] = Mycobiota of Estonia. Tartu: Eesti Põllumajandusülikooli Zooloogia ja Botaanika Instituut: 353-356.

Kalle, Raivo 2007. Naturaliseerunud ravimtaimed etnobotaanika vaatenurgast. *Mäetagused* 36: 105–128.

Kokassaar, Urmas 2001. Männivaik on keemia vara-ait. *Eesti Loodus* 6: 230–231.

Kokassaar, Urmas 2003. Kadaka mõjuvõimsad marikäbid. *Eesti Loodus* 1: 24–25.

Kreutzwald, Friedrich Reinhold 2001. Rheuma – haigus. *Kodutohter: õpetus, kuida haigetega peab ümber käidama ja neile arsti abi puudusel kergitust tehtama*. Tallinn: Maalehe Raamat: 71–78.

Kriis, Leili 2007. Tartu Ülikooli kirurgiakliiniku ajalooline fotokogu 1860–1918. *Magistritöö*. Tartu Ülikool, filosoofiateaduskond, ajaloo osakond. Tartu: Tartu Ülikool.

Krõmova, Marina 2013. Баня лечит. Vaadatud 30.04.2013. <http://krimova.ru/index.php/o-marine-krymovoj/knigi-mariny-krymovoj/banya-lechit.html>

Kõivupuu, Marju 2000. Rahvameditsiin Eestis 19. sajandi II poolel ja 20. sajandil. Vaadatud 01.04.2013. <http://www.folklore.ee/pubte/rahvaarstid/1.html>

Kõivupuu, Marju 2008. Rahvameditsiin. *Eesti rahvakultuur*. Tallinn: Eesti Entsüklopeedia- kirjastus: 363–375.

Kõrge, Kuno 1959. Reumatism. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

Manninen, Ilmar 1925. Üldjooni meie rahvameditsiinist. *Eesti Kirjandus* (19. aastakäik): 453–459.

Masing, Uku 1998. Eesti usund. Tartu: Ilmamaa.

Paulson, Ivar 1997. Vana eesti rahvausk. Tartu: Ilmamaa.

Paal, Piret 2004. Eesti ja Soome-Karjala halltõvepärinus: arhiivitekstidel põhinev analüüs. *Magistritöö*. Tartu Ülikool, filosoofiateaduskond, eesti ja võrdleva rahvaluule õppetool. Tartu: Tartu Ülikool.

Peets, Tõnu 1999. Jooksva jookseb, lendva lendab, reuma voolab ... *Kodutohter* 2: 30–39.

Peets, Tõnu 2000. Reuma aabits. Eesti Reumaliit. Vaadatud 01.04.2013.
<http://www.reumaliit.ee/reuma-aabits>

Purret, Reena 2008. Kartulite kasutamine eesti rahvameditsiinis. *Bakalaureusetöö*. Tartu Ülikool, filosoofiateaduskond, eesti ja võrdleva rahvaluule õppetool. Tartu: Tartu Ülikool.

Reiman, Arnold 1962. Laste reuma. *Kalender 1963*, Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

Reuma mõiste. Eesti Reumatoloogia Selts. Vaadatud 01.04.2013.
<http://www.ers.ee/index.php?id=75>

Rosental, Jaan 1929. Mis on röimatism ehk jooksjä? Tartu: Eesti Tervishoiu Muuseum.

Sepp, Alar 2008. Meditsiini lühiajalugu I, Kiviajast kokaiinini: õppevahend. Tallinn: Tallinna Tervishoiu Kõrgkool.

Susi, Signe 1997. Mütoloogiliste haigusmuistendite tüpologiseerimisest lendva näitel – *Pro folkloristica* 5. Tartu: Maa ja ilm: 115–119.

Schamardin, B 1970. Millised on haiguste rahvapärased nimetused? *Küsimused ja Vastused: EKP KK ühiskondlik-poliitiline ajakiri* 2 (125). Tallinn: EKP KK Kirjastus: 37.

Sõukand, Renata 2001. Haiguste etioloogia eesti pärimusmeditsiinis. *Mäetagused* 16. Vaadatud 01.04.2013. <http://www.folklore.ee/~renata/1OSA.htm>

Sõukand, Renata 2003. Pilguheit haiguspõhjuste süstemaatikale. *Mäetagused* 22. Vaadatud 01.04.2013. <http://haldjas.folklore.ee/tagused/nr22/renata.pdf>

Sõukand, Renata 2004. „Jooksva rahud“ eesti rahvameditsiinis. *Akadeemia* 11: 2475–2493.

Sõukand, Renata 2005. Loodus Eesti rahvameditsiinis. *Eesti looduskultuur*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum: 55–79.

Sõukand, Renata ja Kalle, Raivo (koostajad) 2008. HERBA: Historistlik Eesti Rahvameditsiini Botaaniline Andmebaas. *Võrguteavik*. Tartu: EKM Teaduskirjastus. Vaadatud 22.04.2013. <http://herba.folklore.ee>

Tael, Tiina 1990. Hingamisteede haiguste ravi Eesti rahvameditsiinis. *Diplomitöö*. Tartu Ülikool, eesti kirjanduse ja rahvaluule osakond.

Toren, M. D. 1996. Русская народная медицина и психотерапия. Санкт-Петербург: Литера.

Tupits, Ave 2009. Käsitlusi rahvameditsiinist: mõiste kujunemine, kogumis- ja uurimistöö kulg Eestis 20. sajandil. Tartu: Tartu Ülikool.

Vööd ja paelad. Kultuurilaegas. *Internetiportaal*. Vaadatud 16.04.2013. http://www.folk.ee/kultuurilaegas/et/aa_index/rr_rahvar6ivad/rr_valmistamine/rr_vood_ja_paelad

Vilbaste, Gustav 1993. Eesti taimenimetused = Nomina vernacula plantarum Estoniae. Tallinn: Pakett trükikoda.

Yoder, Don 1972. Folk medicine. *Folklore and Folklife: An Introduction*. Chicago: The University of Chicago Press: 191–193.

KASUTATUD LÜHENDID

Eesti Rahvaluule Arhiivi rahvameditsiini kartoteegikaartidel olnud lühendid:

AES = Akadeemilise Emakeele Seltsi kogu, koopiad

E = Matthias Johann Eiseni rahvaluulekogu

EAA = Eesti Ajalooarhiiv

EKnS = Eesti Kirjanduse Seltsi rahvaluulekogu

EKS = Eesti Kirjameeste Seltsi rahvaluulekogu

ERA = Eesti Rahvaluule Arhiivi kogu

EVR = M. J. Eiseni stipendiaatide rahvaluulekogu

H = Jakob Hurda rahvaluulekogu

RKM = Eesti TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. (Riikliku) Kirjandusmuuseumi (nüüd Eesti Kirjandusmuuseumi) rahvaluule osakonna rahvaluulekogu

SUMMARY

Folk medicine – it is the wisdom of people which includes the empirical knowledge about how different diseases have evolved. It also includes the knowledge about the medical qualities of plants and the different substances and methods used for treating and preventing illnesses.

By word of mouth all the diseases connected with the skeletal system are called „reuma“ or „jooksva“. Based on the data obtained from the Estonian Folklore Archives, the most commonly used words were „jooksva“ or „jooksja“. The genesis of „jooksva“ was explained by the effect of wind, cold and dampness. In addition to all natural causes it was believed to have formed as a result of a jinx/ witchcraft or wizardry. The main symptom of the disease was described as „jooksev“ pain – the pain which was located in the different parts of the body. „Jooksva“ could occur in bones and joints as well as in vessels, in blood and in the heart.

Different plants were used for the treatment of „jooksva“ in the Estonian folk medicine. A number of substances of animal and herbal origin were also popular. Copper and silver were the metals used for the treatment of „jooksva“.

Three basic principles were followed when it came to the choosing the medical methods for the treatment of „jooksva“:

- the medicine has to be stronger than the disease (when the cause of the illness is cold, then you have to treat it with warmth);
- similar cures similar (the movement of ants can be compared with the pain of rheumatism that moves around the body);
- the medicine has to come from the same place as the disease (the usage of dirt and stones when the disease was thought to have been caused by the earth).

A number of magical methods were used for the treatment of „jooksva“ (magical words, repellents) combined with rational treatment methods (cupping, bloodletting). „Jooksva“ was mainly treated in the sauna and sometimes indoors.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina Signe Halikas
(*autori nimi*)

(sünnikuupäev: 17.02.1974)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

JOOKSVA RAVI EESTI RAHVAMEDITSIINIS,
(*lõputöö pealkiri*)

mille juhendaja on eesti ja võrdleva rahvaluule vanemteadur Merili Metsvahi,
(*juhendaja nimi*)

- 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 27.05.2013